

Yazar: Zana Kibar

Tertele

Yayın Tarihi: 2 Temmuz 2025

Özet

Dersim 1937-38 kırımı, yalnızca bir bölgesel askeri harekât değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönem ulus-devlet inşası sürecinde "öteki" olarak kodladığı etno-dinsel kimliklere yönelik sistematik bir şiddet politikasıdır. Cumhuriyet rejiminin kuruluşundan itibaren izlediği demografik mühendislik, asimilasyon ve zorunlu göç politikaları, Dersim Katliamı'nın tarihsel zeminini oluşturur. Dersim özelinde gerçekleştirilen bu müdahale, Alevi-Kürt kimliğini hem fiziksel hem de kültürel düzlemde ortadan kaldırmaya yönelik bir girişimdir.

Tarihsel-Politik Arkaplan

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci, modernleşme, merkezileşme ve ulus-devlet inşası hedefleri doğrultusunda şekillenmiş; bu hedefler, Anadolu, Lazistan ve Kürdistan'ın çoketnili, çokdilli ve çokinançlı yapısını dönüştürmeye yönelik bir dizi radikal uygulamayı beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, Osmanlı'nın çok milletli yapısının miras bıraktığı etnik ve dinsel farklılıklar, yeni rejim tarafından bir "sorun" olarak değerlendirilmiş; "makbul vatandaş" tanımı, esasen Türk, Sünni ve laik kimlik etrafında inşa edilmiştir. Bu bağlamda, Müslüman olmayan unsurlar, özellikle Ermeniler, Rumlar ve Süryaniler 1915 Ermeni Soykırımı, 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve 1942 Varlık Vergisi gibi uygulamalarla sistem dışına itilmiş; Müslüman olan ancak etnik veya mezhepsel olarak farklılık arz eden Kürtler ve Aleviler ise asimilasyon, iskân ve bastırma politikaları ile homojenleştirilmek istenmiştir. (Bozarslan, 2009.)

Bu çerçevede, Dersim bölgesi, hem Kürt hem Alevi kimliğini bir arada barındırması ve merkezi otoriteyle tarihsel olarak mesafeli ilişkileri nedeniyle Cumhuriyet rejiminin hedef alanlarından biri haline gelmiştir. Coğrafi olarak izole yapısı, aşiret ilişkilerinin güçlü varlığı ve heterodoks inanç sistemi nedeniyle Dersim, devlet aklı açısından "ıslah edilmesi" gereken bir alan olarak kodlanmıştır. 1925'teki Şeyh Said İsyanı sonrasında hazırlanan Şark Islahat Planı, doğrudan bu bölgeyi ve benzer yapıdaki coğrafyaları hedef almış, Kürtlerin zorunlu iskânı, Kürtçenin yasaklanması, Aleviliğin görünmez kılınması ve yerel sosyal yapıların parçalanması gibi politikaları içermiştir (Bayrak

1993; Yayman 2004). Plan, “doğu illerinde Kürtlüğün ve Aleviliğin izlerinin silinmesi”ni ve bu bölgelerin “Türk kültür dairesine dahil edilmesi”ni temel hedef olarak belirlemiştir. İsmet İnönü’nün “Vazifemiz Türk vatani içinde bulunanları behemehal Türk yapmaktır” (Bayrak 1993, 526) sözü, ulus-devlet anlayışının merkezinde yer alan asimilasyon fikrinin bir ifadesidir.

Dersim’e yönelik askeri ve idari planlamaların sistematik biçimde hazırlandığı ve yıllar süren bir sürecin sonunda uygulamaya geçirildiği arşiv belgeleri ve dönemin resmi raporlarından açıkça anlaşılmaktadır. “Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkureleşiyor, tehlike büyüyor. Dersim, hükûmeti Cumhuriyet için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kati bir ameliye ihtimalatı elimiye önlemek, selameti memleket namına farzı ayındır” diye yazan 1926 tarihli Hamdi Bey Raporu’nu Kaya’nın raporu takip eder. Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya 1931’de hazırladığı raporda, Dersim’de açılacak mektepler ile Dersimlileri daha medeni hale getirmeyi önermiştir. Kaya’ya göre medenileşmeyle beraber Dersimlileri Türklüğü yaklaştırmak ve kendilerini aslen Türk olduklarını sanacak bir öğretim verilmelidir. Bu da Mektepler vasıtası ile gerçekleştirilmelidir.[i] 1930’larda Fevzi Çakmak tarafından hazırlanan değerlendirmeler, 1935’te çıkarılan 2884 sayılı Tunceli Kanunu ve Diyarbakır’da Birinci Umum Müfettişliği yapan Abidin Özmen raporları, bölgenin “ıslahı” için yürürlüğe konulan devlet politikalarının altyapısını oluşturmuştur (Koçgiri 2011; Göktaş 2010). 1936 tarihli Dördüncü Umumî Müfettişlik Raporu’nda, bölge halkı “itaatsiz, gelişmemiş ve medenileştirilmesi gereken unsurlar” “vahşi”, “devlete sadakat göstermeyen” ve “Türkleştirilmesi gereken” bir unsur olarak sunulmakta; çözüm olarak da askeri güç, zorunlu iskân ve dil yasağı önerilmektedir (Beşikçi 1977; Jongerden 2007).

1937 yılında Seyit Rıza’nın öncülüğündeki direnişin bastırılması bahanesiyle başlatılan askeri harekât, 1938 yılında topyekûn bir yok etme operasyonuna dönüşmüştür. 1938’de Tunceli Valiliği ve Kumandanlığı tarafından yayımlanan “Tunceli Bölgesinde Yapılan Eşkiya Takibi Hareketleri, Köy Arama ve Silah Toplama İşleri Hakkında Kılavuz”un (Elazığ, Turan Matbaası) “Köyde eşkiya araması” başlığı altındaki bölümde evlerin yakılma şekli dahi anlatılmıştır:

“Damlar taş ve topraktan ibaret olup, yalnız tavan ve direkleri ve ağaç dalları vardır. Bunları yakmak güçtür. Ancak dam üstünden bir kısım toprak atılarak ağaçlar meydana çıkarılır. Toplanacak odun ve çalılar burada yakılmak suretiyle bina ateşe verilir. O da, kapısından içeriye odun yığarak ateşleme sureti ile genişletilir.” (Göktaş, 2010)

Katliamın ardından, Celal Bayar 1 Kasım 1938’de, hasta yatağında olan Atatürk’ün şu sözlerini okuyarak Meclis’i açmıştır: “Tunceli’deki toplu şekavet hadiseleri bir daha

tekerrür etmemek üzere tarihe devrolunmuştur.”[ii] 20 Kasım 1937 yılında Nuri Dersimi tarafından Fransızca olarak yazılan ve “Dersim Aşiretleri Adına” Milletler Cemiyeti Umumi Kâtipliğine (Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği) gönderilen mektupta Dersim’de yaşananların tarihe devrolunamayacak kadar ağır bir vahşet içerdiğini göstermiştir:

“Türkiye hükümetinin on beş yıldan beri bütün Kürdistan’da çeşitli şekillerde izlediği yok etme siyasetini, özellikle iki yıldan beri Dersim adını taşıyan bölgemizde yoğunlaştırdığını, şimdiye kadar çeşitli yollarla uygarlık dünyasının bakışlarına sunduğu gibi bir kez daha insanlık ve uygarlık dünyasının en yüksek mahkemesi olan Cemiyetinize (Topluluğunuza) bildirmek zorunda bulunuyoruz... Bu hükümet Kürt ulusunun varlığına son vermek için; aile aile, grup grup, köy köy zorla göçürtme uygulamasından başlayarak; top, mitralyöz ve uçak bombardımanları ve boğucu gaz saldırılarına varıncaya kadar, hiçbir ölüm aracını kullanmaktan çekinmemektedir.”[iii]

Türk İslam ideologlarından olan Necip Fazıl Kısakürek dahi yaşanan ağır vahşete karşı kayıtsız kalamamıştır. Dersim’de yaşananlar için tarihte benzeri olmayan bir facia olarak söz eden Necip Fazıl, Son Devrin Din Mazlumları kitabının bir bölümünü Doğu Faciası başlığı altında Dersim’de yaşananlara ayırmıştır.

“En aşağı 50.000 Müslüman’ın kanını ve canını ihtiva etmesi bakımından, kalın hatlarıyla bir harita gibi çizdiğimiz ve şu anda yalnız ana prensip ve mânasıyla tespit ettiğimiz bu facianın, tarihte bir benzeri gösterilemez.

Babalarını arayan ve yanına gitmek istediklerini söyleyen iki mâsum çocuğun Hozat Kaymakamı tarafından süngületerek babalarının yanına gönderilmesi... Kendisinin öğretmen ve köy halkıyla alâkasız bir şahıs olduğunu iddia ederek alevler içinden fırlamak isteyen bir gencin, kalasla itilip alevler içine atılması ve karşısında sigara içilmesi... Buğday sapları üstünde yakılan, daha evvel kurşunlanmış bütün bir köy halkı... Annesinin karnından sivri uçlu âletle çıkartıldıktan sonra yaşamakta devam eden ve hala topuğunda bu sivri uçlu âletin izini taşıyan çocuk... Bir dere içinde boğazlanan ve bu fiili yerine getiren cellâdın bulunması bir hayli zorluğa yol açan yirmi mâsum... Ve buna benzer daha neler, daha neler!...”[iv]

Tertele’nin Alevilik Sosyal Dünyasına Etkisi

Dersimlilerin “Tertele” olarak kodladığı 1937-38 katliamı, yalnızca bir isyan bastırma operasyonu değil; devletin uzun yıllara yayılan planlamalarının sonucu olarak hayata geçirilen kapsamlı bir imha harekâtıdır. Katliamın vahşet düzeyi, özellikle belirli mekânlarda somutlaşmıştır. Bunlardan en bilineni, Kutu Deresi’dir. Tanıklıklara göre, burada toplanan kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan büyük gruplar makineli tüfeklerle

taranmış; sonra cesetler üzerine benzin dökülerek yakılmıştır. Bazı kaynaklara göre, hayatta kalanların da canlı canlı ateşe atıldığı belirtilmektedir. Bu mekân, Dersimliler arasında katliamın en trajik anılarından biri olarak hafızada yaşamaktadır (Bulut 2010.). Benzer bir şekilde, Halvori Gözeleri, Laç Deresi ve Danzik Vadisi gibi yerlerde de sivillerin uçurumdan atıldığı, mağaralara sığınanların içeride diri diri yakıldığı yönünde çok sayıda tanıklık bulunmaktadır. Çocukların bir kısmı, savaş ganimeti gibi Ankara'ya götürülerek üst düzey bürokratlara evlatlık verilmiş, kimlikleri değiştirilmiş ve asimile edilmiştir (Bayrak 1993; Üngör 2011).

Bu süreç, aynı zamanda Alevi inanç sisteminin de derin bir şekilde parçalanmasına yol açmıştır. Katliam sırasında çok sayıda ocakzade, pir, mürşid ve rehber hedef alınmış; kutsal mekânlar tahrip edilmiş, cemler yasaklanmış, cem evleri kapatılmıştır. Bu da hem fiziksel hem de ruhsal bir soykırım anlamına gelmektedir. Zira Alevilikte toplumsal ve ruhsal yapı, bu inanç önderleri ve ritüel merkezleri etrafında şekillenir. Bu yapı çöktüğünde, toplumun kimliği de dağıtılmış olur (İlkkaracan 2012; Kaya 2009).

Nekro-Siyaset bağlamında Tertele

Tertele, yalnızca askeri bir operasyon değil; bir halkın fiziksel olarak ortadan kaldırılmasının ötesinde, varoluşsal, inançsal, kültürel ve siyasi olarak yok sayılmasına, susturulmasına ve “ötekileştirilmiş çıplak hayat” konumuna indirgenmesine dair planlı ve sistematik bir nekro-politik operasyon olarak değerlendirilmelidir. Tertele, yalnızca öldürme eyleminin uygulandığı bir tarihsel kırılma değil; aynı zamanda ölümün, kimliksizleştirmenin ve değersizleştirmenin doğrudan siyasi araç haline geldiği bir devlet projesidir. Bu anlamda, Tertele'nin karakteri, Achille Mbembe'nin Nekro-Siyaset[v] kavramıyla derinlemesine açıklanabilir: Devletin, “kimin yaşayıp kimin öleceğine karar verme yetisini” egemenliğin en temel göstergesi olarak hayata geçirdiği bir formülasyon olmuştur.

Mbembe'nin analizine göre egemenlik, yalnızca yaşamı düzenlemek değil, ölüme açık kılma hakkını da elinde tutmaktır. Dersim'de bu egemenlik uygulaması, köylerin yakılması, kutsal mekânların tahribi, kadın ve çocukların hedef alınması ve sürgün politikalarıyla somutlaşmıştır. Katliam yalnızca bir “isyan bastırma” eylemi değil, istisna halinin kalıcılaştırıldığı, hukuk dışı ama sistematik olan bir “öldürme rejimi”dir. Bu öldürme pratiği, Michel Foucault'nun “biyo-iktidar” tanımını aşarak, doğrudan doğruya “nekro-iktidar”a dönüşmüştür; yani yaşamı korumak değil, belirli toplulukları açıkça ölüme mahkûm etmek üzerine kurulmuş bir iktidar yapısı.

Katliam sırasında hayatta kalanların tanıklıkları, bu nekro-iktidarın nasıl işlediğini çarpıcı biçimde ortaya koyar. Bugün 90'lı yaşlarında olan birçok Dersimli, annesinin ya da kardeşinin gözlerinin önünde öldürüldüğünü, mağaralara sığınanların yakılarak diri

diri öldürüldüğünü anlatır. Kutu Deresi'nde yaşananlar, bu ölüm rejiminin zirveye ulaştığı bir mekândır: Tanıklıklara göre burada yüzlerce kişi, tek tek sıralanıp makineli tüfeklerle öldürülmüş, ardından cesetler üzerlerine benzin dökülerek yakılmıştır. Kadınlar kaçmasın diye elbiseleri çıkarılmış; çocuklar annelerinin kucağında süngülenmiş, sığındıkları derin mağaralar ateşe verilmiştir. "Ağır makineli kuruyorlardı, bazıları o yana, bazıları bu yana kaçardı. Çığlıklar, ağlamalar. Kadınların saçları ağaçlara dallara takılırdı, memeleri kopardı. Kolları kopardı vücudundan. Ağır makineli. Allah o yılları bir daha geri getirmesin. Siz görmediniz, görmeyesiniz." [vi] Bir tanığın ifadesiyle: "Ses etmememizi söylediler. Çünkü konuşmak ağlamak demekti, ağlamak öldürülmekti." Bu tür anlatılar, nekro-siyasetin yalnızca fiziksel bir yok etme değil, aynı zamanda ontolojik bir sessizleştirme anlamına geldiğini gösterir.

Yas Hafıza Direniş

Dersim'de öldürülenler, yalnızca bireyler değil; hafıza, ritüel, cem, ocak, dil ve inanç sistemleri de topyekûn hedef alınmıştır. Devletin bu stratejisi, Mbembe'nin belirttiği gibi, bir "mekân mühendisliği"dir: Yas, hafıza ve direnişin barındığı mekânlar yok edilerek, hatırlamanın coğrafyası tahrip edilmiştir. Tertele, bu anlamda sadece bedenlerin değil, kolektif kimliğin de öldürülmesi girişimidir. Bireyler yalnızca öldürülmemiş; aynı zamanda konuşma, yas tutma, anma ve anlatma hakları da ellerinden alınmıştır. Bu, Hannah Arendt'in totalitarizm analizinde vurguladığı gibi, insanın "siyasal" varlık olarak işlevsizleştirilmesidir.

Sürgün edilen Dersimliler arasında anlatılan ağıtlarda ve masallarda bu sessizlik kendini derin bir hüznle dışa vurur. Bir ağıtta şöyle denir: "Gittik, döndük, yoktu artık taşlar bile, anamın mezarı bile...". Tertele sonrasında kalanlar, isimlerini, dillerini ve inançlarını saklayarak hayatta kalmaya çalışmışlardır. Kimi anneler çocuklarına kendi dilini öğretmemiştir; "konuşursa öldürülür" korkusu, bir kuşaktan diğerine miras bırakılmıştır. Bu korku, Mbembe'nin tarif ettiği "çırılçıplak bırakılmış hayat" kavramının Dersim'deki karşılığıdır: İnsan, artık haklara değil, hayatta kalmak için susmaya mahkûm bir varlığa indirgenmiştir.

Mbembe'nin analizinde dikkat çektiği önemli bir unsur da, egemenliğin "ölüm ve yaşam arasındaki karar yetkisini" hangi araçlarla meşrulaştırdığıdır. Dersim'de bu araçlar arasında Şark Islahat Planı, Tunceli Kanunu, olağanüstü valilikler ve askeri belgeler yer alır. Bu belgelerde halkın "asi", "serkeş", "haydut" ve "medenileştirilmesi gereken" olarak tanımlanması, onların insan statüsünden çıkarıldığını ve dolayısıyla öldürülebilir hale getirildiklerini gösterir. Bu da Agamben'in "çıplak hayat" (homo sacer) kavramına doğrudan denk düşer: Hukuken korunmayan, öldürülmesi ceza gerektirmeyen yaşam. Mbembe'nin belirttiği gibi, nekro-siyaset yalnızca fiziki

öldürmeyi değil; aynı zamanda anlamı, temsil hakkını, özne olma yetisini de gasp etmeyi içerir.

Sonuç

Sonuç olarak, Dersim 1937-38 kırımı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devletleşme sürecinde etnik ve mezhepsel farklılıkları ortadan kaldırmayı amaçlayan çok katmanlı bir şiddet politikasının en ağır halkasıdır. Bu olay, yalnızca bir askeri müdahale değil; ideolojik, kültürel ve demografik düzeyde gerçekleştirilen bir yok oluşturma. Bugün hâlâ Alevi-Kürt topluluklarının belleğinde canlılığını koruyan bu olay, Cumhuriyet tarihinin en karanlık ve hâlâ tam olarak yüzleşilmemiş travmalarından biridir. Bugün hâlâ Dersimliler, Tertele'yi yalnızca bir katliam değil, "bir yok oluş, yok sayılma, bir mezarlılık hali" olarak tanımlar. Bu travma, ritüellere, nefeslere, anma törenlerine ve ağıtlara dönüşerek kolektif bellekte direniş biçimine evrilmiştir. Tertele sonrası yaşanan sessizlik, günümüzde giderek daha yüksek sesle kırılmaktadır. Her anlatı, her isim, her ağıt, ölüm siyasetine karşı bir yaşam iddiasıdır. Böylece Tertele yalnızca ölümlerin hatırlanması değil, yaşayanların da özne olarak yeniden varlık kazandığı bir alan haline gelmektedir. Dolayısıyla Tertele'yi anmak, sadece geçmiş hatırlamak değil; egemenliğin hangi bedellerle kurulduğunu ve nasıl yeniden sorgulanabileceğini de düşündürmektedir.

Sonnotlar

- [i] Necmi Günel, Dersim İsyanı (1937), 144.
- [ii] Der. Nimet Arsan, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 406.
- [iii] Mehmet Bayrak, **Kürdoloji Belgeleri**, 177-178.
- [iv] Necip Fazıl, **Son Devrin Din Mazlumlari**, 167-171.
- [v] <https://ayrintidergi.com.tr/nekro-siyaset/>
- [vi] <https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/1511202112>

Kaynakça & Ek Okumalar

- Ahmad, Feroz. 1993. *The Making of Modern Turkey*. London: Routledge.
- Assmann, Jan. 2008. *Kültürel Bellek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayrak, Mehmet. 1992. *Aleviler*. Ankara: Özge Yayınları.

Bayrak, Mehmet. 1993. *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*. Ankara: Özge Yayınları.

Beşikçi, İsmail. 1977. *Kürtlerin 'Mecburi İskânı'*. İstanbul: Komal Yayınları.

Bozarslan, Hamit. 2009. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 6: İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bulut, Faik. 2010. *Dersim Katliamı*. İstanbul: Evrensel Yayınları.

Cappelletto, Francesca. 2003. "Long-Term Memory of Extreme Events." *History & Memory* 15(1): 129-147.

Göktaş, Hıdır. 2010. *Kürtler-İsyân-Tenkil*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Jongerden, Joost. 2007. *The Settlement Issue in Turkey and the Kurds*. Leiden: Brill.

Kısakürek, Necip Fazıl. 1950. *Son Devrin Din Mazlumları*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Koç, Ayhan. 2021. "Dersim'in 'Sorunlaştırılması' Üzerine Bir İnceleme." *Toplum ve Kuram* 16: 52-64.

Koçak, Cemil. 2023. *Cumhuriyet Dönemi İç Güvenlik Politikaları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Koçgiri, Cemil. 2011. *Kayıp Dersim*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mbembe Achille, Nekro-Siyaset: <https://ayrintidergi.com.tr/nekro-siyaset/> 12 Mayıs 2014

McDowall, David. 2007. *A Modern History of the Kurds*. London: I.B. Tauris.

Tunceli Valiliği. 1938. *Köy Arama ve Silah Toplama Kılavuzu*. Elazığ: Turan Matbaası.

Üngör, Uğur Ümit. 2011. *The Making of Modern Turkey*. Oxford: Oxford University Press.

Yayman, Hüseyin. 2004. *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*. Ankara: SETA Yayınları.

Kaynakça & İleri Okumalar